

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ – ВАРНА

С УЧАСТИЕТО НА МУЗЕИТЕ
В ТОЛБУХИН И СИЛИСТРА

КНИГА XIII (XXVIII)

BULLETIN
DU MUSÉE NATIONAL
DE VARNA

AVEC LA PARTICIPATION DES MUSÉES
DE TOLBUHIN ET SILISTRA

TOME XIII (XXVIII)

1977

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО «ГЕОРГИ БАКАЛОВ» – ВАРНА

СЪОБЩЕНИЯ И МАТЕРИАЛИ

СЪКРОВИЩЕ ОТ КЪСНАТА БРОНЗОВА ЕПОХА ОТ С. СОКОЛ, СИЛИСТРЕНСКО

Иван Панайотов и Пети Донеvски

В памет на Св. Русев

Целта на настоящата работа е да бъде публикувано пълно и с необходимите подробности най-голямото известно досега в българските земи съкровище от късната бронзова епоха. Във връзка с неговата интерпретация е обърнато внимание на съкровищната група, към която се отнася, а също така на значението му за по-точното определяне на временните граници на хронологическия хоризонт.

Съкровището е открито през 1967 г. случайно, както повечето подобни находки. При обработване на почвата — риголване на лозе — в землището на с. Сокол (преди Татар атманджа), разположено на около 50 км западно от град Силистра, в пръстта са открити повече от 150 различни бронзови предмета. По-нататъшните проучвания на мястото на намирането им не дават резултати.¹ От същото село не са известни други паметници от бронзовата епоха.²

Болшинството от предметите — 149 — се намират в Окръжния исторически музей в гр. Силистра. Две кухи бравди (№ 150 и 151) понастоящем се пазят в музея в гр. Тутракан.³

Патината на повечето от сърпове и келтите (кухите бравди) е наситено тъмно-зелена. Изключение прави сърп № 74, който е почистван. Следи от почистване, вероятно също по време на намирането на съкровището, личат и върху част от меча (№ 149). С по-светъл оттенък е патината на един от сърпове (№ 147).

Наличието на еднаква патина е един от доводите за едновременността на закопаването на предметите. По-определено това се откроява при съпоставянето на представените типове. Изключение прави върхът за кама (№ 146), за който ще стане въпрос по-нататък.

Находката от с. Сокол се споменава в публикация на известните праисторически материали в района на град Тутракан. Р. Змеев определя броя на предметите на 156.⁴ Разликата в сравнение с дадения от нас брой е възможно да се обясни с наличието на парчета от сърпове, които съвпадат напълно точно (№ 81—89) и тук се разглеждат като един предмет.

С находката се занимава също Б. Хензел, що се отнася до хронологическата позиция на меча сред другите аналогични паметници от България и Румъния.⁵ Даде-

¹ Проучванията са извършени от Св. Русев.

² Р. Змеев. Праисторически селища в Тутракански район. МПК, X, 1970, 2, с. 11, съобщава само за селищна могила от неолитната и енеолитната епоха.

³ Номерата в каталога отговарят на поредния номер на предметите от съкровището. В същия ред те са илюстрирани и описани в каталога.

⁴ Р. Змеев. Цит. съч., с. 13.

⁵ В. Нансел. Eine datierte Rapierklinge mykenischen Typs von der unteren Donau. PZ, 48 Band, 2, 1973, p. 200—206. Предполагаме, че авторът е работил предимно по снимков материал и затова не са дадени размерите на предметите, с изключение на дължината на рапирата 45 см (действителната обща дължина на двете парчета на оръжието е 47 см). Също така няма данни за състоянието на предметите, за калъпите, от които са излети сърпове, и други съществени детайли за общата характеристика на находката.

ният от този автор брой е 142, като не са споменати и илюстрирани няколко предмета (№ 143—145 и 148) и част от фрагментите от сърпове. Б. Хензел обръща внимание на синхронните паметници на север от Дунав.⁶

Находката се състои от няколко групи предмети. Най-многобройни са сърповете и частите от сърпове — общо 130 екземпляра (№ 1—129 и 147). Кухите брадви заедно с фрагментите са 15 (№ 130—142 и 150—151). Останалите шест предмета са представени с по един екземпляр: меч (№ 149), кама (№ 146), трион (№ 144), част от нож (№ 143), две съвпадащи части от тънка кръгла пластина с околоръстен ръб (№ 148) и безформен къс метал (№ 145). В същата последователност ще бъдат разгледани по-надолу отделните групи.

СЪРПОВЕ. Елементите, които ни позволяват да разграничим сред сърповете отделни групи, са преди всичко формата на дръжката, наличието на пъпка, на релефни ръбове и ребра, на правоъгълен издатък от гръбната страна и до известна степен на дължината и извивката на острието.

I група. Към нея спадат номерата 3—103 и вероятно по-голямата част от фрагментите № 104—129. Тя се характеризира най-общо с оформяване на дръжката по дължината на острието или под ъгъл към него. В повечето случаи върху дръжката има пъпка. Дължината, ширината и извивката на острието са различни. Сечението е триъгълно, образувано от изпъкналия ръб на външната страна на острието, върху което понякога има едно или две надлъжни ребра.

Разнообразието в тази група по отношение на оформяването на дръжката и комбинирането на другите елементи е значително. Според нас е възможно да разграничим като варианти сърповете с масивна, ясно отделяща се от острието дръжка, която сключва с него тъп ъгъл (№ 3—12), от останалите сърпове, при които дръжката се явява продължение на острието. При втория вариант в някои случаи дръжката се раздвоява (№ 62—65).

При първата група сърпове в болшинството случаи (№ 3—14, 18—62, 71—77, 79—97) върху дръжката има пъпка, която понякога е силно изразена (№ 49). В други сърпове (№ 15—17, 63—66, 70, 78, 83—84, 98—99, 101—103) пъпката е слабо забележима или липсва.

Най-често срещаната дължина варира между 25 и 27 см. Редки са случаите, когато тя достига до 29 или 30 см (№ 47, 48, 76, 82, 87). Минималната дължина е 22,5—23 см (№ 35—37). Общо ширината на острието се движи между 2 и 3,5 см. В зависимост от степента на използване на сърпа и доколкото е изострено острието могат да се забележат по-големи различия в ширината например: максимална 4,2 см (№ 45) и минимална — 2,2 до 2,6 см (№ 53, 61, 80). Разликата в извивката на отделните екземпляри, поне в нашия случай, също може да се свърже отчасти и с изхабяването на острието, въпреки че безспорно зависи предимно от използваните калъпи.

Профилиране на лицевата страна на сърповете се забелязва рядко. При четири екземпляра (№ 54, 69, 76, 108) има по две, а при други (№ 13 — 14, 25, 56, 60, 65, 73, 105, 112, 113, 115, 129) по едно ребро. Тези ребра не са особено релефни.

Както вече споменахме, сечението на сърповете е триъгълно и именно изпъкналият външен ръб дава максималната дебелина на острието — 0,4 до 0,7 см.

Една важна подробност, която не личи в дадените илюстрации, тъй като се забелязва върху обратната плоска страна на острието, е наличието на леко изпъкнали ръбове, останали от отливането. Това, както и почти еднакви размери, ни дава основание да считаме, че някои от екземплярите са изливани в едни и същи калъпи. Различаваме със сигурност четири калъпа съответно за сърпове № 3—8; 15—20; 27—29 и 38—40.

II група. Тук спадат първите два предмета от находката — № 1 и 2. Дръжката на тези сърпове е оформена като кука, плавно извивка на която е под остър ъгъл спрямо острието. Сечението им е триъгълно. Външният ръб не е подчертан. Размерите им са близки, но дали са били излети от един калъп, е трудно да се каже. Освен това единият от сърповете е счупен. Впрочем почти пълното сходство във формата и размерите не е определящо условие в това отношение, особено като се има пред вид характерът на съкровището.

III група е представена с един фрагментиран екземпляр (№ 148). Характерни са паралелните на острието сравнително силно изпъкнали ребра и наличието на правоъгълен издатък, перпендикулярен на външния ръб.

БРАДВИ. По-сложната форма на кухите брадви⁷ и тяхното многообра-

⁶ *Ibidem*. p. 205—206.

⁷ В българската литература са възприети няколко начина за означаване на тези брадви — кухи брадви, брадви с втулка, келти и дори брадви с дуле в по-старите публикации. Вж. например В. М и к о в. Предисторически селища и находки в Бъл

ние затрудняват разграничаването им по групи. Имаме пред вид, че елементите, които ще изброим по-долу, се срещат в различни комбинации.

Трите части на брадвите — втулка, тяло и острие — не са оформени по един и същи начин. Втулките са елипсовидни или кръгли (№ 140—142). В някои случаи ръбът им е по-силно издаден навън (№ 131, 133, 138).

При тялото различията са във формата на широките страни. В единадесет случая (№ 130 — 135, 138—139, 141—142 и 151) и вероятно в двата фрагмента (№ 136—137) те са оформени арковидно, в един случай — трапецовидно (№ 150) и в друг — плоската страна се свързва плавно с втулката без изразен ръб (№ 140). В сечение брадвите са шестоъгълни с повече или по-малко подчертани ъгли.

Върху едната от арковидните широки части при повечето от брадвите има дупка за прикрепване на дръжка. Изключение правят четири екземпляра. При два от тях личат следи от недопробити дупки (№ 135 и 140). Брадвата с номер 139 няма дупка, а номер 150 има малка почти кръгла, странично разположена под самия ръб на втулката дупка с малки размери.

Острието при повечето брадви е право и тясно. То е по-широко и извито само при № 140 и 141.

Според съотношението между дължината и ширината им разглежданите брадви могат да се разделят на две групи. Първата е с удължени пропорции, а втората група брадви са по-къси (№ 139—141).

Два от запазените екземпляра (№ 130 и 150) и един от фрагментите (№ 142) са украсени с релефен орнамент.

Както изтъкнахме вече, определянето на типовете е възможно, като се има пред вид комбинацията от отделните особености. Ние разграничаваме четири типа:

1. Брадви с удължени пропорции, арковидно оформени широки страни, с дупка и право острие. Представени са два варианта — с украса (№ 130 и 142) и без орнамент (№ 131—138 и 151).

2. Брадви с удължени пропорции, трапецовидно оформени широки страни, право острие, малка дупка под ръба на втулката и релефен орнамент (№ 150).

3. Брадви със скъсени пропорции, широко дъговидно острие и кръгла втулка. Различаваме два варианта — с арковидно оформени плоски широки страни, с дупка (№ 141) и с широки страни, оформени без ръб (№ 140).

4. Брадва със скъсени пропорции, арковидно оформени широки страни, без дупка и с право острие (№ 139).

Останалите предмети от съкровището са представени с по един екземпляр. Тялото описание е дадено в каталога и не е нужно да бъде повторено тук. Ще отбележим, че те също имат голямо значение — едни за определяне на характера на съкровището, а други за точното му датиране.

Парчето метал (№ 145) с положителност е предназначено за претопяване и е едно от доказателствата, че разглежданата находка е свързана с металообработването през късната бронзова епоха. Вероятно анализът⁸ ще уточни дали съставът на бронза е близък до този на останалите предмети.

Подобни на този къс бронз са открити и в други съкровища не само от българските земи, но и в Румъния, Югославия и други по-отдалечени територии.⁹ Без да навлизаме в подробности, ще споменем, че аналогите от Югославия принадлежат на находките от Привина глава и Рудник, които са датирани от Д. Гарашанин към групата съкровища от късния бронз — ранния халшат (Ha A — B), а двата къса от Ръшиори — към културата Отомани. Съзнателно избраните примери показват големия хронологически диапазон на този вид находки.

Фрагментът от острие от нож (№ 143) не позволява да бъде възстановена формата на предмета — липсват дръжката и върхът. Може да се предположи, че той е бил подобен на известните от съседните страни къснобронзови ножове, датирани в Br D и Ha A по средноевропейската периодизация.¹⁰

гария. С., 1933, с. 99. Ние считаме, че най-приемлив е терминът «куха брадва», без да отхвърляме широко разпространения термин «келти», в който естествено не влагаме етнически смисъл.

⁸ Проби от всички предмети са взети за спектрален анализ от Е. Н. Черных.

⁹ Р. Попов. Новооткрити предисторически старини. ИБАИ, VII, 1932—1933, с. 357, обр. 107; Д. Гарашанин. Каталог метала. Београд, 1954, с. 29, т. XIII 49 д и с. 31, т. XVI, 45; D. Popescu et M. Rusu. Inventaria Archaeologica, Fasc. I, 1966, R. 12,7 — 8; A. Mozsolics. Bronze — und Goldfunde des Karpatenbeckens, Budapest, 1973, p. 132—133, т. 32, I—15.

¹⁰ J. Тодоровић. Каталог праисторијских метални предмета. Београд, 1971, с. 49—50, т. XXVII, 7—8, т. XXVIII, 1—2.

Трионоподобното острие (№ 144) също не може да бъде възстановено. По формата се приближава в известна степен до подобните оръдия на труда, известни от съседните области и датирани от края на бронзовата и началото на желязната епоха.¹¹

Към съкровището от с. Сокол принадлежат и две части от тънка кръгла пластина с добре изразен невисок ръб (№ 148). Трудно е да се определи точно формата на предмета и съответно да се търсят аналогии.

От направения преглед на тези четири единични предмета става ясно, че техните вероятни аналогии могат да се търсят в сравнително голям отрязък от време — късната бронзова епоха и началото на желязната епоха. Самите те не допринасят за датирането на съкровището, но все пак и не противоречат на много по-точните хронологически граници, които дават останалите предмети.

В това отношение особено място заема мечът (№ 149). Старите изследвачи обръщат внимание отдавна на мечовете като на един от основните аргументи за тракомикенските отношения.¹² Резултатите от проучванията са сумирани през 1970 г. от Б. Хензел, като известните му екземпляри от България са обособени в две групи.¹³ В групата на рапирите не могат да се намерят напълно точни паралели на меч от съкровището от с. Сокол поради известни разлики в ръкохватката и острието. От друга страна, формата на острието не съвпада и с по-късните мечове с езиковидна дръжка, които според същия автор влизат в употреба от XIII в. пр. н. е.¹⁴ Разглеждайки в детайли този въпрос, Б. Хензел датира меча въз основа на подобен екземпляр от едно съкровище от Драйна де Жос в Румъния, което има точна хронологическа позиция в началото на времето на «Полята с погребални урни».¹⁵ Същевременно той приема, че рапирните остриета от Дунавския басейн се отнасят към последната фаза на живот на обикновените рапирни остриета в Гърция или са даже по-късни.¹⁶ Твърдението на Б. Хензел е отчасти логично, ако се приеме, че дунавските рапири в повечето случаи са местно производство, повлияно от южните образци. Но не трябва да се забравя, че другата група мечове, а именно с езичеста дръжка, имат северен произход,¹⁷ и тъй като те изместват от въоръжение рапирите, следва, че последните трябва да изчезнат първо в Дунавския басейн преди и най-късно през XIII в. пр. н. е. Мечът от Сокол се отнася към този период на превъоръжаване.

Камата (№ 146) е единственият предмет, който типологически е нехарактерен за разглежданото съкровище. Един аналогичен екземпляр е известен от с. Арчар и друг подобен от с. Галиче в Северозападна България. Двете находки са случайни и не са открити заедно с други материали, които биха улеснили датирането им. Р. Попов отнася камата от Арчар към края на първата половина на бронзовата епоха, като счита, е по форма напомня по-ранни образци.¹⁸ К. Ренфрю я датира към ранната бронзова епоха в България.¹⁹ Насочването към този ранен период, що се отнася до формата, е основателно, като се имат пред вид броят и разположението на дупките за нитове.²⁰

¹¹ П а к т а м, с. 50—51, т. XXXVIII, 4—5 (датирани Bг D — Ha A; Д. Г а р а ш а н и н. Цит. съч., с. 20—22, т. IX, X, 3 (датирани Ha A и открити в съкровища с дълга с втулка и сърпове с ребра и издатък, перпендикулярен на външния ръб).

¹² Б. Ф и л о в. Тракомикенски отношения. Сб. Ив. Шишманов. С., 1920; Г. Ил. Кацаров, България в древността. Историко-археологически очерк. С., 1926, с. 13—14; В. F i l o w. Thrakisch-mykenische Beziehungen. *Revue internationale des études balkaniques*, III-eme année, t. I—II (5—6), Beograd, 1937—1938, p. 1—7.

¹³ В. H ä n s e l. Bronzene Griffzungenschwerter aus Bulgarien. *PZ*, 45, Band 1970, 1; N. S a n d a r s. The First Aegean Swords and their Ancestry. *AJA*, 65, 1961; I d e m. Later Aegean Bronze Swords. *AJA*, 67, 1963.

¹⁴ В. H ä n s e l. Op. cit., p. 33.

¹⁵ В. H ä n s e l. Eine datierte Rapierklinge... p. 201.

¹⁶ I b i d e m. p. 205—206.

¹⁷ Мечовете от този тип от Гърция се датират в 12 век пр. н. е. Вж. А. S p o d g r a s s. *Early Greek Armour and Weapons*. Edinburgh, 1964, p. 93, fig. 34.

¹⁸ Р. П о п о в. Единични находки от бронзовата и халщатската епохи. ИБАД, III, 1912, с. 291—292, обр. 216; Б. Н и к о л о в. Селища и некрополи от бронзовата епоха във Врачанско. *Археология*, 2, 1964, с. 71, обр. 3 г.

¹⁹ C. R e n f r e w. The Autonomy of the South East European Copper Age. *PPS*, XXXV, 1969, fig. 11, 2.

²⁰ C. R e n f r e w. The Emergence of Civilisation. London, 1972, p. 320—323, fig. 16, 5; I d e m. Cycladic Metallurgy and the Aegean Early Bronze Age. *AJA*, 71, 1, 1967; К. B r a n i g a n. Copper and Bronze Working in Early Bronze Age Crete,

Камата от Галиче е с по-широко острие и показва известна близост до някои образци от Карпатския басейн, датирани от третия дунавски среднобронзов етап (MD III) по Б. Хензел.²¹ Ще споменем в допълнение, че два други бронзови върха за ками са известни от с. Лесура в Северна България,²² но те също имат ясни типологически различия с разглеждания екземпляр. Възможно е камата да е намерила мястото в съкровището още в древността пред вид на значителната стойност на метала за това време.²³

Несъмнено кухите брадви и сърпове поради значителния им брой и възможности за сравнение представляват масовият материал за определянето на хронологическите граници на съкровището от с. Сокол. Ние ще обърнем внимание на някои наблюдения, които хвърлят нова светлина върху българските паметници.

Интерес представлява предположението на Б. Хензел,²⁴ че най-близките в типологическо отношение находки са свързани с Добруджа, Молдава и Мунтения, а много по-малко с Трансилвания. Впрочем напълно аналогичните брадви от Ойнак, датирани в XIII в. пр. н. е., са тълкувани именно по този начин.²⁵

На второ място ще споменем синхронизациите и датировката на находката от с. Сокол. Датирането на съкровището по средноевропейската терминология към Bg D (XIII в. пр. н. е.) или в края на късната бронзова епоха по последните български периодизации²⁶ е приемливо.²⁷ Според нас обаче долната хронологическа граница е възможно да бъде поставена и по-рано.

Характерът на находката от с. Сокол може да се определи, като се групират предметите съобразно тяхното предназначение и възможност за употреба. Очевидно, значителна част от тях са предназначени за претопяване. Към тази група се отнасят мечът, парчето бронз, пластината, върхът за кама, фрагментите от сърпове, брадви и остриета. Тук спадат недоброкачествено отлетите келти и също няколко сърпа със следи от продължителна употреба (№ 53, 61, 80).

Към друга група можем да отнесем сърпове, обработката на които не е завършена — не са изгладени ръбовете от отливането и не са изострени режещите части (№ 3 — 8, 18 — 20 и други).

Studies in Mediterranean Archaeology, XIX, 2, 1968, p. 21 ff. Спектралният анализ показва същото. Изказваме благодарност на Е. Н. Черных, който беше любезен да ни даде информация и да обсъди с нас този въпрос.

²¹ В. Н ä n s e l. Beiträge zur Chronologie der Mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken. Bonn, 1968, Teil I, p. 42 ff., Teil II, Beilage 3, 20.

²² Б. Н и к о л о в. Колективна находка от края на бронзовата епоха от с. Лесура, Врачански окръг. Археология, 3, 1960, с. 50, обр. 3. Вероятно с тях е свързана традиция, чието налагане може да се търси в началото на късния бронз. Вж. G. K a r o. Die Schachtgräber von Mykenai, München, 1930, T. XCV, 927.

²³ Съкровището е леярско и значителна част от предметите са били предназначени за претопяване, за което може да послужи и всеки случайно намерен още в древността предмет. Не е изключена напълно и възможността камата да е попаднала в находката след откриването ѝ, но за това няма данни в инвентарната книга на музея.

²⁴ В. Н ä n s e l. Eine datierte Rapierklinge. . . , p. 202 — 205.

²⁵ С. М а р и н е с к у — Б ы л к у. Клад бронзовых изделий в Ойнаке. Dacia, NS VII, 1963, p. 524.

²⁶ Р. К а т и н ч а р о в. Периодизация и характеристика на културата през бронзовата епоха в Южна България. Археология, 1, 1974, с. 1. Вж. също И. П а н а й о т о в. За хронологията и периодизацията на бронзовата епоха в българските земи. ИПр, 6, 1975, с. 45.

²⁷ В. Н ä n s e l. Op. cit., p. 205. Авторът приема една възможност групата около съкровището Върбица 2, датирано общо във временния отрязък Bg D — На А, да достигне и дори обхване периода Bg C₂. Това предположение се гради въз основа на меч от Върбица 2. Находката от Върбица едва ли може да се датира по-рано от Bg D, докато това е възможно за съкровището от Сокол въз основа на аналогите на кухите брадви с тази от находката от Семерджиево, Русенски окръг, която находка съдържа двойна брадва егейски тип. Папирата от с. Сокол типологически също може да се свърже с ранните микенски оръжия. Вж. в цитираната работа на Б. Хензел бележки 29 и 30, а за папирите и синхронизациите вж.: J. C o w e n. The Origin of the Flange — hilted Bronze Sword in Continental Europe, PPS, XXXII, 1966, p. 310; M. P e t r e s c u — D î m b o v i ț a. Les dépôts tardifs de bronzes sur le territoire de la Roumanie (de Bronze D au Hallstatt B inclusivement). Actes du VIII^{em} Congrès International des sciences préhistoriques et protohistoriques, I, Beograd, 1971, p. 184.

В трета група са обособени част от брадвите (№ 131, 133—136, 140) и някои сърпове, които могат да се определят като оръдия на труда, годни за употреба.

Така характеризираните групи и особено данните за отлетите в едни и същи калъпи сърпове са достатъчно основание да отнесем находката към така наречените «леярски» съкровища.²⁸

Необходимостта да бъде скрито такова голямо съкровище не само от бракувани, но и от полуготови и готови предмети, които са предназначени за размяна, очевидно неосъществена, трябва да се свърже със значителна опасност, която е било невъзможно да бъде предвидена от притежателя (или притежателите) му. По подобен начин се разглеждат съкровищата от В. Миков в неговата работа върху последния период на бронзовата епоха в Северозападна България. Обаче определянето на посоките на придвижването на племената, които дава авторът, не намира достатъчно доказателства в географското разпределение на съкровищата. Също така етническата принадлежност на племената и до голяма степен хронологическите граници на тези движения все още не могат да се считат достоверно доказани.²⁹

Във всеки случай съкровището от с. Сокол е още едно потвърждение на значителните движения и промени, които са характерни за края на бронзовата и прехода към желязната епоха и имат отражение в материалната култура и в историческото развитие на Балканския полуостров.³⁰ За същото говорят и другите находки от България.

Общата характеристика на къснобронзовата металургия в нашите земи може да бъде приемлива, ако бъдат взети пред вид три основни фактора — развитието на металните типове от средната бронзова епоха, връзките с южните области на Балканите и взаимните връзки със северните метални типове.

Първият фактор се проявява в приемствеността на някои форми — брадвите с дупка за дръжка (т. нар. тип «Веселиново»), — представени от различни типове, и върховете за копия с втулка. Тези форми имат продължително местно развитие. Вторият фактор — трако-микенските връзки — най-отчетливо е отразен в рапирите и двойните брадви.

Най-многобройна група представляват сърповете, кухите брадви (келти), двустриите мечове с езичеста дръжка, ножовете и т. н. Те са характерни вече за новата Балкано-Карпатска металургична зона (провинция) според определението на Е. Н. Черних.³¹ Нужно е обаче да подчертаем, че металообработването в българските земи и най-вече в Северна България има специфични черти. Различаваме два основни хронологически съкровищни хоризонта. По време на първия северните връзки са предимно с Мунтения и Молдава, докато през втория се активизират връзките с Трансилвания и се развиват подчертано български типове.³²

Към първия хронологически хоризонт отнасяме съкровищата и колективните находки, групирани около тези от с. Сокол и с. Семерджиево: 1) съкровище от с. Сокол, Силистренски окръг; 2) съкровище от Русенско;³³ 3) колективна находка от с. Ряхово, Русенски окръг; 4) съкровище от гр. Исперих, Разградски окръг;³⁴ 5) съкровище от Казанлъшко, Старозагорски окръг;³⁵ 6) колективна находка от Плевенски

²⁸ М. R u s u. Die Verbreitung der Bronzenhorte in Transilvanien von Ende der Bronzezeit bis in die Mittlere Hallstattzeit. Dacia, NS VII, 1963, p. 183.

²⁹ V. M i k o v. La Bulgarie a l'age du Bronze. Studia Balcanica, 5, 1971; Същият. Материали от последния период на бронзовата епоха в Северозападна България. Археология, 3, 1970, с. 61.

³⁰ Д. П. Д и м и т р о в. Троя VII b 2 и балканските тракийски и мизийски племена. Археология, 4, 1968, с. 12; А. л. Ф о л. Политическа история на траките. С., 1972, с. 46, 70 и сл.

³¹ Е. Ч е р н ы х. Об основных этапах древнейшей металлургии меди на территории Болгарии (IV — начало I тыс. до н. э.). Thracia, III, 1974, p. 391 ff.

³² С. М а р и н е с к у — Б ы л к у. Цит. съч., с. 521 и сл.; Е. Ч е р н ы х. Цит. съч., с. 395; М. P e t r e s c u — D i m b o v i ț a. Studia Balcanica, 5, 1971, p. 107 ff.; В. Н ä n s e l. Op. cit., p. 202 ff.

³³ Дължим благодарност на проф. Г. Ил. Георгиев и на н. с. Р. Катинчаров от АИМ за предоставената ни възможност да се запознаем с това съкровище и другите непубликувани находки от Националния археологически музей в София, които само ще бъдат изброени по-долу. За съкровището от Русенско вж. също: Р. П о п о в. Култура и живот на предисторическия човек в България. Част II. Метална епоха С., 1930, с. 20—21.

³⁴ Намират се в Националния археологически музей в София. Непубликувани.

³⁵ Р. П о п о в. Цит. съч., с. 20 и сл.; В. М и к о в. Цит. съч., с. 59, обр. 11, №38.

окръг;³⁶ 7) съкровище от с. Калугерово, Пазарджишки окръг;³⁷ 8) съкровище от с. Семерджиево, Русенски окръг;³⁸ 9) колективна находка от с. Вазово, Разградски окръг;³⁹ 10) съкровище от с. Нов град, Русенски окръг; 11) съкровище от с. Самоводене, Великотърновски окръг.⁴⁰

По време хоризонтът Сокол — Семерджиево трябва да се отнесе към XIII в. пр. н. е., но наличието на рапирно острие и на двойна брадва в едноименните находки ни навежда на мисълта, че някои форми могат да имат и по-ранна датировка, а това предполага долната хронологическа граница на хоризонта да се търси и края на XIV в. пр. н. е.

Разглежданата група се синхронизира с ранните съкровища от подробно разработената периодизация на румънските находки, а именно с Уриу — Доманешти за Трансилвания (по В. Брун и М. Русу) и Драйна — Ойнак — Ришешти Балени (или Ришешти — Улми Литени), Николае Балческу — Гура Доброджей (по М. Петреску — Дъмбовица) за извънкарпатската територия на Румъния.⁴¹

Вторият хронологически хоризонт на българските находки се характеризира с голямо разнообразие на типове, особено на кухите брадви. Той може да бъде наречен Върбица II — Лесура по имената на съкровищата, които представят две подгрупи, първата с подчертано български форми и втората — с форми, показващи по-силни северни връзки. Двете подгрупи не са рязко разграничени.

Към този хоризонт отнасяме съкровищата и колективните находки от с. Флорентин, Видински окръг; с. Суворово, Варненски окръг; с. Лесура, Врачански окръг; селата Галатин, Лесковец, Алтимир и Градешница, Врачански окръг; с. Горско Сливово, Ловешки окръг; с. Гулянци и двете съкровища от с. Върбица, Плевенски окръг; с. Горско Косово, Великотърновски окръг.

Групата Върбица II — Лесура може в общи линии да се синхронизира със съкровищния хоризонт Чинку Сусени и Техиргьол (по М. Русу и М. Петреску — Дъмбовица) в Румъния, но нейното разглеждане стои извън темата на настоящата работа.⁴²

В заключение отново ще подчертаем голямото значение на съкровището от с. Сокол както поради големия брой на предметите, така и пред вид на многообразието на представените типове. Това съкровище показва още че промените в металургичното производство не са еднозначни на промените в общото културно развитие. През късната бронзова епоха местните традиции и южните и северните връзки очертават сложната картина на последния етап от развитието на бронзовата металургия в българските земи, който по-късно ще бъде постепенно изживян през преходния период от бронзовата към желязната епоха.

³⁶ Х р. Вакарелски. Стари земеделски сечива (типологически и етнографски бележки). ГНМ, VI, 1932—1934, с. 429—431.

³⁷ Т. Герасимов. Съкровище от двойни брадвички от с. Калугерово, Пазарджишко. ИАИ, XX, 1955, с. 594 и сл.

³⁸ Р. Попов. Новооткрити предисторически старини. ИБАИ, VII, 1932—1933, с. 355 и сл.

³⁹ VI Отчет на Разградското археологическо дружество за 1928—1929 г. Разград, 1930, с. 14—15, обр. 7—8; В. Миков. Предисторически селища и находки..., с. 100.

⁴⁰ В. Миков. Цит. съч., с. 103; Същият. Материали от последния период..., с. 59.

⁴¹ На този проблем са посветени много изследвания, чието разглеждане тук е ненужно. В последните обобщителни работи на М. Русу, М. Петреску-Дъмбовица и Б. Хензел е цитирана по-ранната литература. Вж. тук цитираните статии в бележки 27 и 28.

⁴² I. Papanayotov. Problems of the Late Bronze Age Metallurgy. A paper presented to the II Congress of Thracology. Sept. 1976, Bucurest (in print).

КАТАЛОГ

З а б е л е ж к а. Номерата в каталога отговарят на тези в таблиците. Размерите са дадени в сантиметри. За сърповете са дадени следните означения: с «к» означаваме номера на калъпа за отливане; в графата «дължини» са дадени, първо, максималната дължина, измерена с влакно по извивката на сърпа, и второ, минималната дължина — разстоянието между двете крайни точки на сърпа. Разликата между тях дава представа за извивката на острието. Двете цифри са отделени със знака «х»; в графата, означена с буквата «ш», е дадена максималната ширина на острието; с «д» е означена максималната дебелина на триъгълното сечение на сърповете.

1	Описание	К	Дължини	Ш	Д
№	2	3		5	6
1	Сърп с дръжка като кука		28,5 x 21	3,5	0,4
2	Подобен сърп със счупено острие		28,5 x 20,5	3,2	0,4
3	Сърп с масивна дръжка с пъпка	1	26 x 19	2,9	0,6
4	Също такъв сърп	1	25,5 x 19	2,9	0,6
5	Също такъв сърп	1	25,5 x 19,5	3	0,7
6	Също такъв сърп	1	25,5 x 19	2,9	0,7
7	Също такъв сърп	1	25,5 x 19	2,9	0,6
8	Също такъв сърп	1	25,5 x 19	2,8	0,6
9	Сърп с масивна дръжка с пъпка, без връх		18	2,7	0,6
10	Сърп с масивна дръжка с пъпка		24 x 17	2,9	0,6
11	Подобен сърп		24 x 17,5	2,9	0,6
12	Подобен сърп		25 x 18	2,8	0,6
13	Подобен сърп с надлъжно ребро		25 x 17,5	2,8	0,6
14	Подобен сърп със счупен връх		24 x 18	3	0,6
15	Сърп с масивна дръжка с пъпка	2	25,5 x 18,5	3,5	0,6
16	Също такъв сърп	2	25,5 x 18	3,3	0,6
17	Също такъв сърп	2	25 x 18	3,2	0,6
18	Също такъв сърп	2	25 x 17,5	3,3	0,6
19	Също такъв сърп	2	25 x 18	3,2	0,6
20	Също такъв сърп	2	25 x 18	3,4	0,6
21	Сърп с дръжка с пъпка		25,5 x 17,5	3,5	0,6
22	Подобен сърп		24,5 x 17,5	3,3	0,7
23	Подобен сърп		27,5 x 18,5	2,9	0,7
24	Подобен сърп със счупен връх		26 x 17,5	3,2	0,7
25	Подобен сърп с надлъжно ребро		26,5 x 18	3,5	0,5
26	Сърп с дръжка с пъпка		25 x 20	3	0,6

1	2	3	4	5	6
27	Сърп с дръжка с пълка	3	26 x 17,5	3,1	0,6
28	Също такъв сърп	3	26 x 17	3,1	0,6
29	Също такъв сърп	3	26,5 x 17,5	3	0,6
30	Подобен сърп		27 x 17	3,3	0,6
31	Подобен сърп с широко острие		27 x 18	3,6	0,5
32	Също такъв сърп		26,5 x 18	3,6	0,6
33	Подобен сърп		27 x 20	2,8	0,6
34	Подобен сърп		27 x 19	2,7	0,5
35	Сърп със скъсени пропор- ции		23 x 16	3,4	0,7
36	Също такъв сърп		23 x 15,5	3,4	0,7
37	Също такъв сърп		22,5 x 16,5	3,6	0,5
38	Сърп с дръжка с пълка	4	27,5 x 17,5	3,4	0,5
39	Също такъв сърп	4	27,5 x 18	3,4	0,5
40	Също такъв сърп	4	27,5 x 18,5	3,3	0,5
41	Подобен сърп		27,5 x 19,5	3,4	0,6
42	Подобен сърп		27,5 x 20	3,3	0,5
43	Подобен сърп		27 x 20	3,6	0,6
44	Сърп с дръжка с пълка, де- формиран		27,5 x 18	3	0,5
45	Сърп с широко острие, дръж- ка с пълка, счупен		27,5 x 21,5	4,2	0,5
46	Подобен сърп		27,5 x 21	3,6	0,5
47	Сърп с широко острие и дръжка с пълка	25	29 x 21,5	3,4	0,6
48	Също такъв сърп	25	30 x 21	3,4	0,6
49	Сърп с дръжка с пълка, с надлъжно ребро		28,5 x 20	3,2	0,5
50	Подобен сърп		28 x 20	3,2	0,6
51	Подобен сърп		28 x 22	3,3	0,5
52	Подобен сърп		28 x 21	2,8	0,5
53	Подобен сърп с тясно острие		27,5 x 22	2,5	0,6
54	Подобен сърп с надлъжни ребра		25 x 20	3,6	0,5
55	Подобен сърп		25 x 19	3,6	0,4
56	Подобен сърп		27 x 21	3,8	0,5
57	Подобен сърп		27,5 x 20	3,6	0,5
58	Подобен сърп		26 x 21	3,5	0,4
59	Подобен сърп		25,5 x 18	2,8	0,4
60	Подобен сърп с надлъжно ребро		25 x 19	3,2	0,6
61	Подобен сърп с тясно острие		26 x 20,5	2,6	0,5
62	Сърп с раздвояваща се дръжка с пълка		25,5 x 20	2,8	0,7
63	Подобен сърп		27 x 20	3,2	0,6
64	Подобен сърп		25 x 20	2,7	0,6
65	Подобен сърп със счупен върх		20	2,9	0,5
66	Сърп с дръжка с пълка		25,5 x 21	2,8	0,5
67	Подобен сърп		26 x 20,5	2,8	0,5
68	Подобен сърп		25,5 x 20	3,4	0,6
69	Подобен сърп с две надлъж- ни ребра		28,5 x 22	2,9	0,5
70	Подобен сърп без ребра		28,5 x 23	3,2	0,6
71	Сърп с дръжка с пълка		26,5 x 20	3,4	0,5
72	Подобен сърп		25,5 x 19	3	0,6
73	Подобен сърп		26,5 x 20	3,4	0,6

1	2	3	4	5	6
74	Сърп с удължени пропорции, с дръжка с пъпка	28	x 22,5	2,8	0,5
75	Подобен сърп	28	x 22	3	0,5
76	Подобен сърп с надлъжно ребро	29	x 23	3	0,5
77	Сърп с широко острие и дръжка с пъпка	27	x 23	3,6	0,5
78	Подобен сърп	28	x 20,5	3,5	0,7
79	Сърп с дръжка с пъпка	27	x 23,5	2,9	0,7
80	Сърп с тясно острие	25,5	x 23	2,2	0,5
81	Сърп с дръжка с пъпка, счупен	29,5	x 22,5	3,4	0,6
82	Подобен сърп	30	x 20	3,4	0,7
83	Подобен сърп	25,5	x 22	2,7	0,6
84	Подобен сърп	24	x 20	2,8	0,6
85	Подобен сърп	28	x 24,5	2,9	0,5
86	Подобен сърп	28	x 19,5	3,4	0,5
87	Подобен сърп	29	x 20,5	3,6	0,6
88	Подобен сърп	25,5	x 19	3,6	0,6
89	Подобен сърп	27,5	x 20	3,1	0,6
90	Сърп с дръжка с пъпка, фрагмент	10		2,7	0,6
91	Подобен фрагмент	12		2,6	0,5
92	Подобен фрагмент	15		2,6	0,6
93	Подобен фрагмент	16		3,1	0,6
94	Подобен фрагмент, с надлъж- но ребро	18,5		3	0,5
95	Подобен фрагмент, с над- лъжно ребро	21,5		3,2	0,7
96	Подобен фрагмент	7		2,3	0,6
97	Подобен фрагмент	9		2,3	0,7
98	Подобен фрагмент	8		3	0,5
99	Подобен фрагмент	10		2,9	0,6
100	Подобен фрагмент	11		2,4	0,6
101	Подобен фрагмент	10,5		2,5	0,6
102	Подобен фрагмент	13		2,5	0,5
103	Подобен фрагмент	13		2,8	0,5
104	Острие от сърп	20		2,9	0,5
105	Подобно острие с две над- лъжни ребра	22,5		3,8	0,6
106	Подобно острие с надлъжно ребро	22,5		3,3	0,6
107	Подобно острие с надлъжно ребро	26,5		3,3	0,6
108	Подобно острие с две над- лъжни ребра	12,5		3,1	0,5
109	Подобно острие	12,5		3	0,5
110	Подобно острие	16		2,7	0,5
111	Подобно острие	16		3,2	0,5
112	Подобно острие с надлъжно ребро	19		2,9	0,5
113	Подобно острие с надлъжно ребро	21		3,3	0,6
114	Подобно острие	11		2,7	0,5
115	Подобно острие с надлъжно ребро	11		2,7	0,5
116	Подобно острие	12,5		2,9	0,5
117	Подобно острие	12,5		3,4	0,5
118	Подобно острие	11,5		2,9	0,4
119	Подобно острие	11,5		3,2	0,5

1	2	3	4	5	6
120	Подобно острие	12,5	3,6	0,6	
121	Подобно острие	13,5	2,6	0,4	
122	Подобно острие	8	3,2	0,5	
123	Подобно острие	9,5	2,9	0,6	
124	Подобно острие	10,5	2,5	0,5	
125	Подобно острие	12	2,8	0,5	
126	Подобно острие	7	2,6	0,5	
127	Подобно острие	12	2,8	0,5	
128	Подобно острие	11,5	2,2	0,5	
129	Подобно острие с надлъжно ребро	12,5	2,6	0,5	
130	Куха брадва с удължени пропорции, арковидно оформени широки страни, с дупка и право острие. Релефен орнамент. Шестоъгълно сечение. Втулката е счупена, д. 12, 1, ш. на острието 4, 1, диаметри на втулката външен 3,7 и вътрешен 3.				
131	Подобна брадва без орнамент, д. 12,5, ш. 4, диаметри външни 4,5 x 3,5 и вътрешни 2,9 x 2,3.				
132	Също такава брадва, счупване по д. втулка, д. 12,7, ш. 4, диаметри външни 4,4 x 3,3 и вътрешни 2,8 x 2,3.				
133	Подобна брадва, д. 11, ш. 4,3, диам. външни 5 x 4 и вътрешни 2,9 x 2,6.				
134	Подобна брадва, д. 11, 1, ш. 4,2, диам. външни 3,8 x 2,9 и вътрешни 2,7 x 2,3.				
135	Подобна брадва, д. 10,7, ш. 4, диам. външни 4,1 x 3,7 и вътрешни 2,6 x 2,5.				
136	Фрагмент от подобна брадва, д. 10,4, ш. 4,5.				
137	Подобен фрагмент, д. 7, ш. 4,3.				
138	Куха брадва с подчертан ръб на втулката, д. 10,4, ш. 4,1, диам. външни 4,2 x 3,6 и вътрешни 2,9 x 2,6.				
139	Куха брадва със скъсени пропорции, арковидно оформени широки страни, без дупка и право острие, д. 7,6, ш. 3,7, диам. външни 4,1 x 3,1 и вътрешни 2,6 x 2,1.				
140	Подобна брадва с оформени без ръб широки страни, дъговидно острие и кръгла втулка, д. 8,3, ш. 3,9, диам. външен 3 и вътрешен 2,3.				
141	Подобна брадва с арковидно оформени широки страни, с дупка и дъговидно острие и кръгла втулка, д. 7,9, ш. 4,8, диам. външен 2,9 и вътрешен 2,3.				
142	Фрагмент от кухня брадва с арковидно оформени широки страни, с релефна украса и кръгла втулка, д. 5,3, диам. външен 3,5 и вътрешен 2,7.				
143	Част от острие на нож, д. 9,3, ш. 2,9, максимална дебелина на двустранния ръб 0,6.				
144	Част от трион с една назъбена страна, д. 4,9, ш. 3,1, дебелина 1.				
145	Парче метал, д. 4,9, ш. 3,1, дебелина 1.				
146	Връх за кама със слабо издаден среден ръб и три дупки за нитове, д. 13,5, ш. 3,7, максимална дебелина 0,4.				
147	Фрагмент от сърп с надлъжни ребра и страничен издатък, д. 18, ш. 3,2, дебелина 0,7. Размери на издатъка, д. 1,8, ш. 0,8, дебелина 0,5.				
148	Две части от кръгла пластина с околоръстен ръб с височина 0,2. Дебелина на пластината 0,1.				
149	Две части от рапира с изпъкнал среден ръб, три надлъжни тесни канелюри и две дупки за нитове. Липсват върхът и част от ръкохватката. Запазена обща дължина 47, ш. на дръжката 4,4, минимална ш. 2, дебелина на средния ръб от 1,6 до 1,1, диаметър на дупките за нитове 0,4.				
150	Куха брадва с удължени пропорции, трапецовидно оформени широки страни, с релефен орнамент и дупка под втулката, д. 9,4, ш. 3,6, диам. външни 3,3 x 2,8.				
151	Подобна брадва с арковидно оформени широки страни, с дупка. Втулката е счупена, д. 11,8, ш. 4, диам. външни 3,2 x 3.				

A LATE BRONZE AGE HOARD FROM THE VILLAGE
OF SOKOL, SILISTRA DISTRICT

Ivan Panajotov and Peti Donevski

Summary

In the present article, the biggest hoard from the Late Bronze Age, found in Bulgaria is thoroughly described. It consist of 151 objects — 130 sickles and parts of sickles, 15 socketed celts, a rapier, and five separate bronze pieces. On the basis of a great number of analogies the find is dated to the XIVth — XIIIth century B. C.

In the hoard of the village of Sokol, the metal types, characteristic for the First chronological horizon of the Late Bronze Age are represented. Both local tradition, as well as the links southwards and northwards are presented too. All this helps to reveal the development of the last stage of the Bronze Age-metallurgy in Bulgaria.

АНТИЧНИ ПАМЕТНИЦИ ОТ ВАРНА И ВАРНЕНСКО*

Георги Михайлов

ПАМЕТНИЦИ ОТ ВАРНА — ОДЕСОС

1. Варна. Намерен при разкопките на базиликата на ул. Цар Крум. Музея — Варна, инв. II 5014.

Горен ляв ъгъл от мраморна плоча, горе заострена, в. 0,26, ш. 0,33, д. 0,07, в. б. ред. 1: 0,026, р. 2—3: 0,02, р. 4 и сл.: 0,018 м, омикрон помалък; р. 3 след δήμωφ бръшлянов лист.

Ἀγα[θήι τύχηι.]
Ἰούλιος Σεουήρος [ἄρχουσι]
[βο]υλῇ δῆμωφ χα[λ]ρειν[— — —]
[— — — τῶν] ὑπομνημάτων — — — — —
5 — — — — — γ ὑπάρξει ὑμ[ῖν — — — — —]
— — — — — δικος τῆς πόλ[εως — — — — —]
[— — — — — τοῖς] ἄρχοντας — — — — —
[— — — — — κα]λῶς τὰ τ[ῆς πόλεως πράγ]-
[ματα — — — — —]

* Изказвам благодарност на др. М. Лазаров и Ал. Кузев, които с охота ми предоставиха за публикуване новите паметници от Варна, Девня, с. Черковна и гр. Вълчи дол. и се погрижиха да им се направят снимки, а на др. П. Дянков за паметниците от музея в Провадия. Благодаря и на проф. Б. Геров, който предположи, че при п. 2 се касае може би за някаква тарифа.

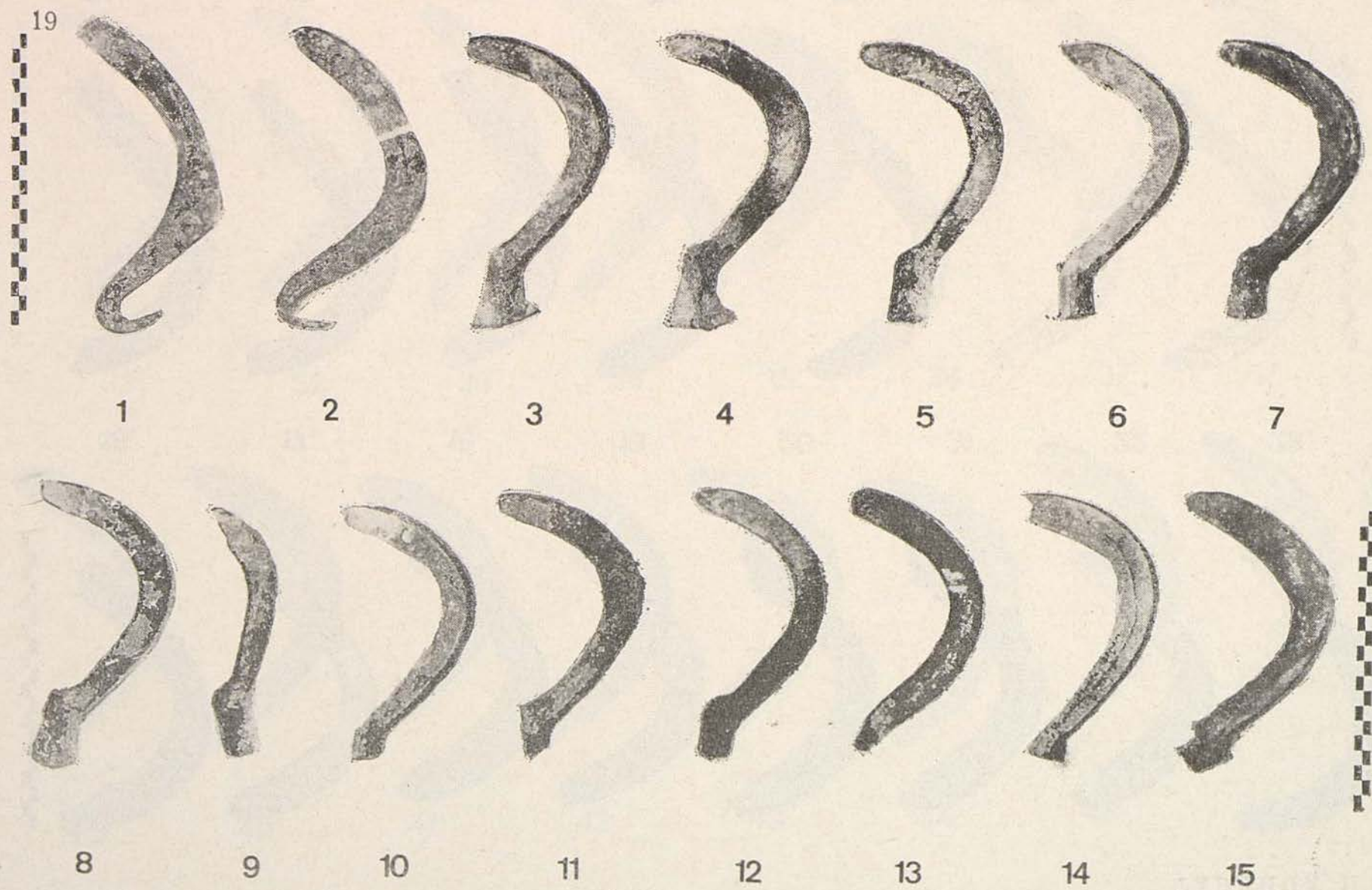
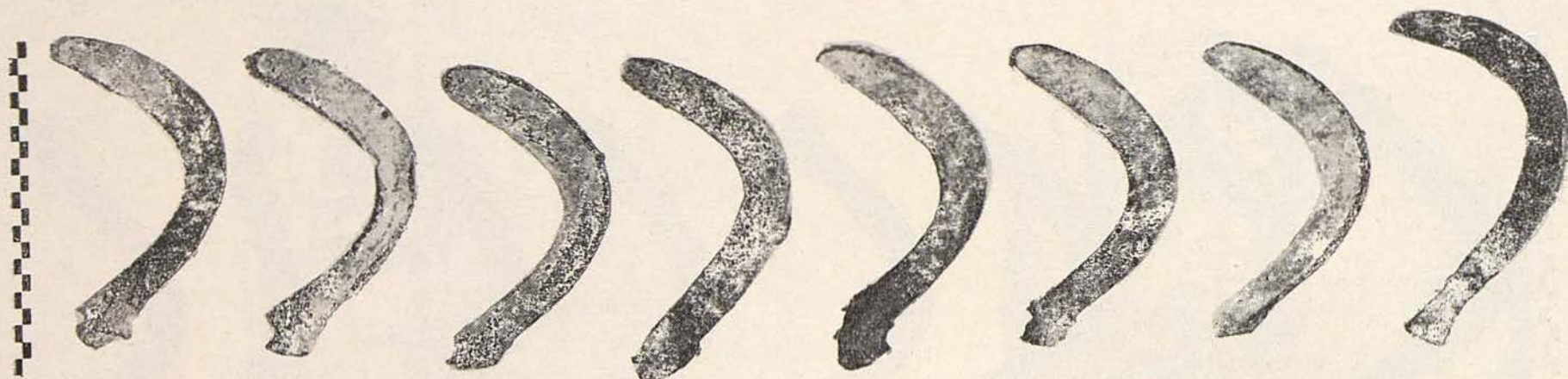

ТАБЛИЦА II

16

17

18

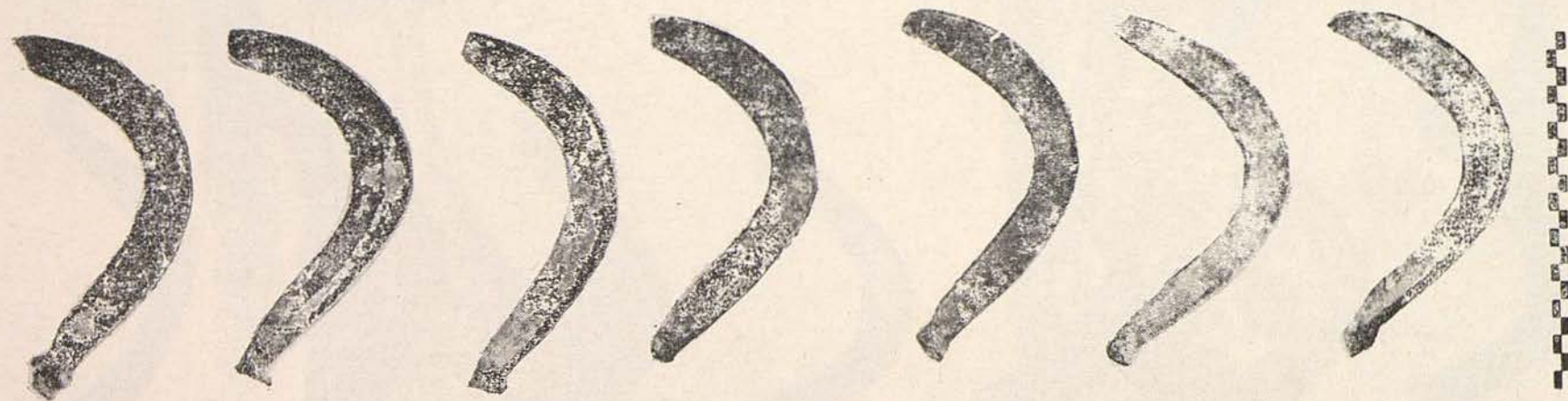
19

20

21

22

23

24

25

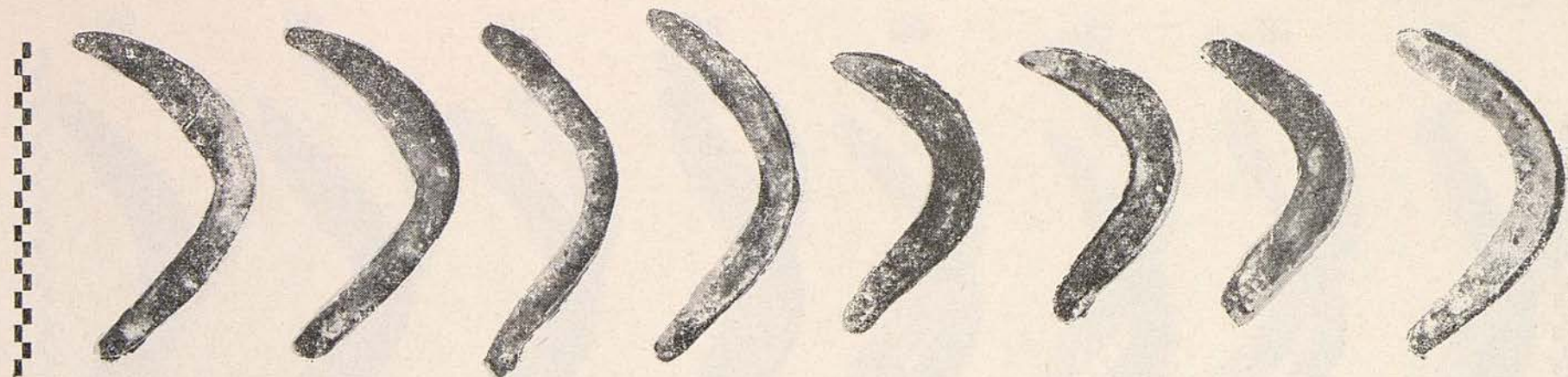
26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

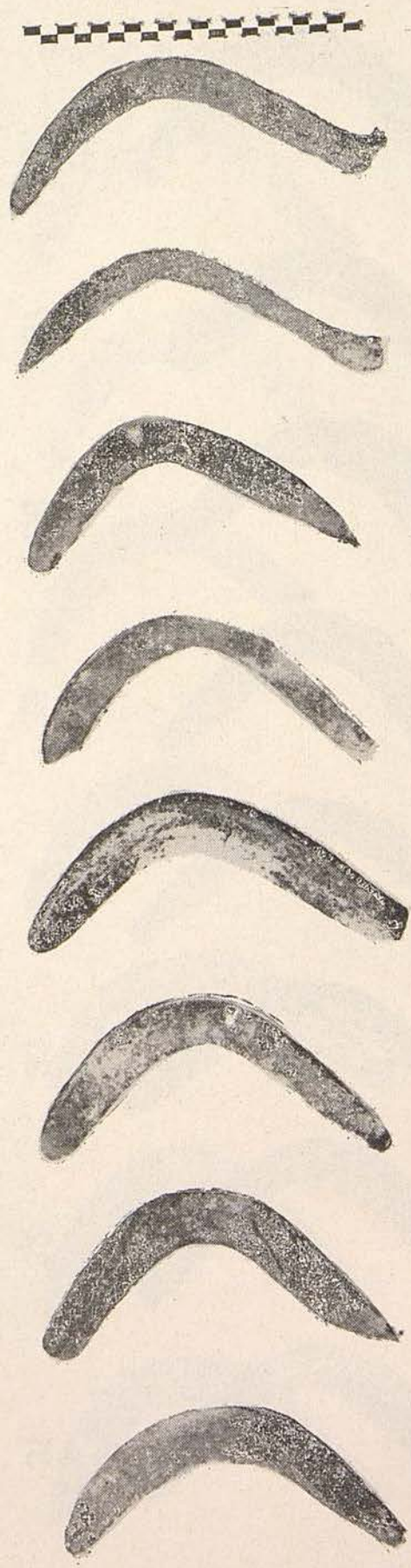
45

46

ТАБЛИЦА IV

47
48
49
50
51
52
53

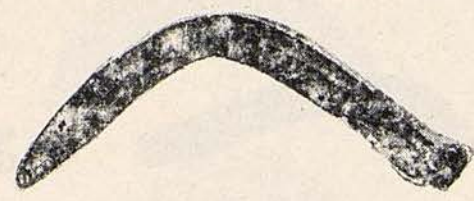

54
55
56
57
58
59
60

61
62

63

64

65

66

67

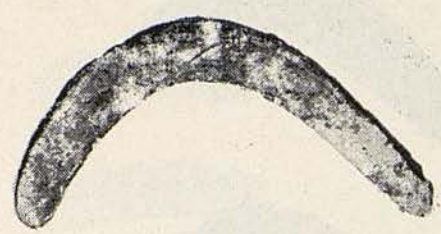
68

69

70

71

72

73

74

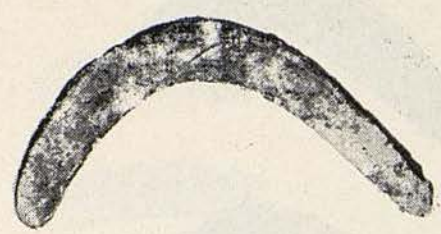
75

76

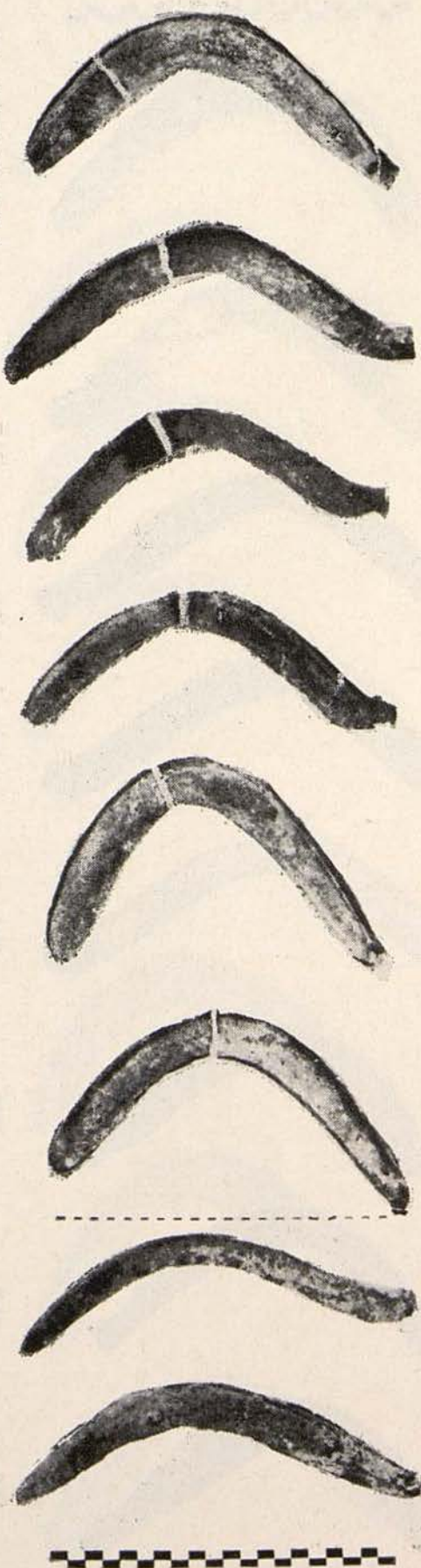
77

78

ТАБЛИЦА VI

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

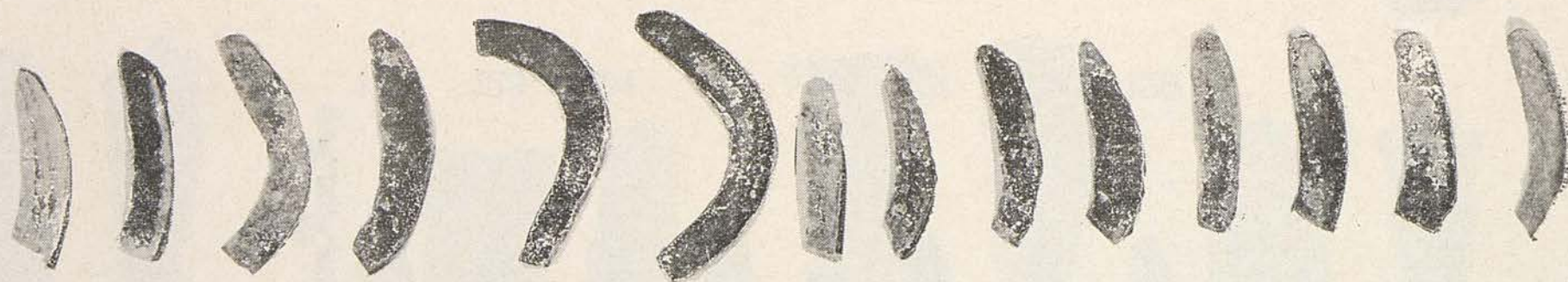
94

95

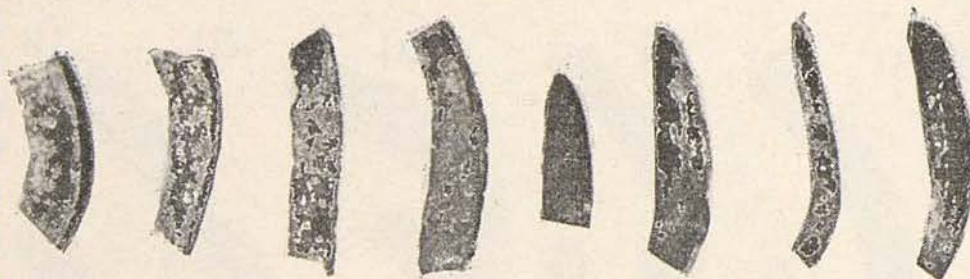
ТАБЛИЦА VII

96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107

108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121

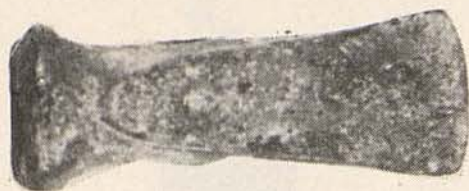
122 123 124 125 126 127 128 129

130

131

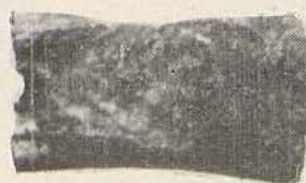
132

135

134

133

139

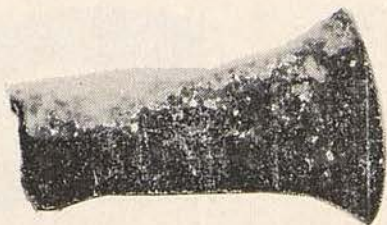
138

137

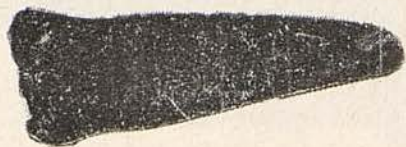
136

140

141

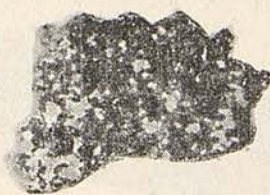
142

143

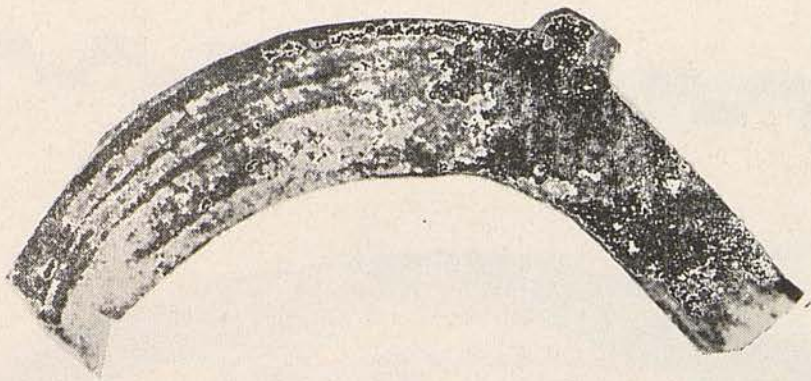
144

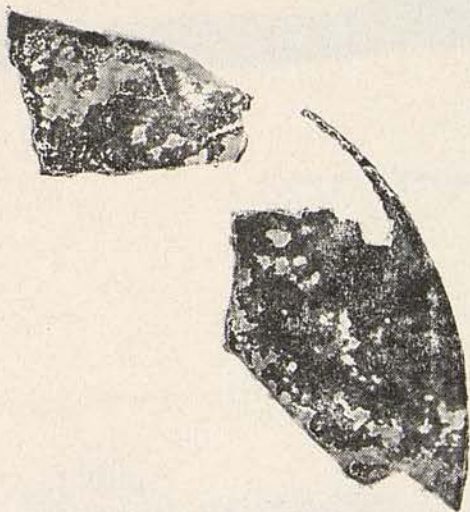
145

146

147

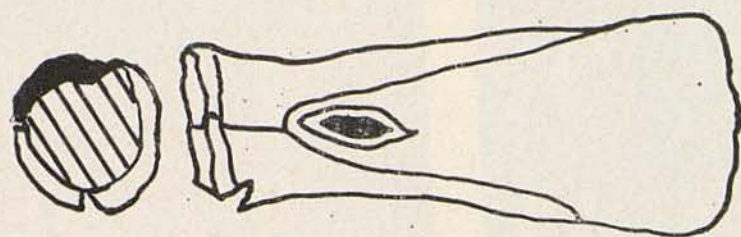

148

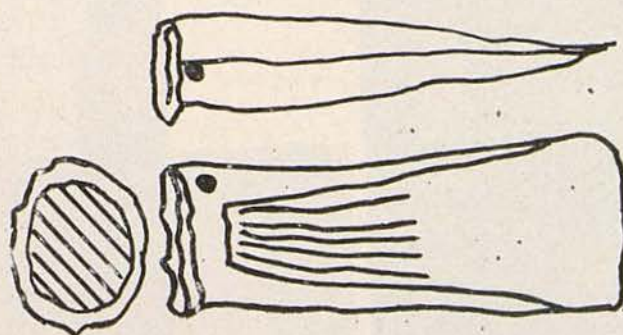
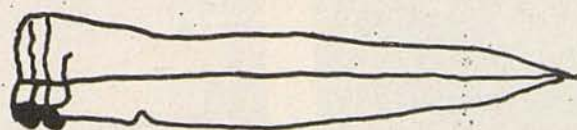

149

151

150